

GEOGRAFIE SLUŽEB

ÚVOD DO GEOGRAFIE SLUŽEB, PŘEDMĚT STUDIA

Definice služeb

Terciární sektor bývá často vymežován negativně – je to všechno ostatní, co nebylo zařazeno do definovaného primárního a sekundárního sektoru. Služby jsou obecně definovány jako aktivity relativně oddělené od materiální produkce, jako aktivity, které nejsou zapojeny do zpracování fyzických materiálů. Služby se tudíž představují jako nehmotné, neviditelné, vyžadující současnou výrobu a spotřebu. Naproti tomu je zboží/výrobek hmotné, viditelné, dá se skladovat a nevyžaduje bezprostřední návaznost výroby a spotřeby. Tato tradiční definice služeb jako aktivity, která neprodukuje, resp. neupravuje fyzické výrobky, však už neodpovídá zcela realitě.

Služby jsou daleko více založeny na zkušenostech, znalostech pracovníků než na technologických a fyzických postupech ztělesněných v podobě výrobních procesů a zařízení. Podle Illerise jsou služby pomíjivé, pracovníě intenzivní, s vysokou příjmovou elasticitou (tj. velké rozdíly v příjmech mezi jednotlivými typy služeb).

Tab. 1: Vybrané charakteristiky služeb

Služby	
Technologie a výroba	nízká úroveň kapitálového vybavení, velké investice do budov
Pracovní síla	vysoká heterogenita v nárocích na kvalifikaci
Organizace práce	nižší míra detailní kontroly výrobního procesu oproti průmyslové výrobě
Charakter produktu	nemateriální, často s velkou mírou informace, obtížně transportovatelný, často nelze rozlišit proces od produktu, v řadě případů přizpůsobovaný pro konkrétního zákazníka
Spotřeba produktu	produkce a spotřeba produktu se často shodují v čase a místě
Role spotřebitele	služby často vyžadují vstupy zákazníka do „výrobního procesu“
Organizace trhu	vybrané služby jsou k dispozici skrze veřejný sektor, některé služby jsou skryté svázané se zbožím (viz. maloobchod)

definice služeb podle časopisu *The Economist*

- je to vše, co může být koupeno nebo prodáno a přitom vám to nemůže spadnout na nohu...

Řada autorů hovoří o současném stírání rozdílu mezi službami a průmyslem – průmysl získává určité typické rysy dříve vyhrazené službám (intenzivní využití IT, flexibilní produkce orientovaná na zákazníka, podpora koncového zákazníka) a naopak služby si osvojují řadu rysů průmyslové výroby (například v maloobchodu). Ekonomická literatura mluví o posunu směrem od hodnot výrobku k hodnotám systému. Lidé si již nekupují pouze předmět/výrobek, ale fungující systém.

Obecně bývají služby řazeny mezi odvětví s vysokou mírou inovativních řešení a častou aplikací nových technologií (zde však panují mezi jednotlivými typy služeb velké rozdíly). Platí to především pro služby pracující s informacemi a proto nejvíce ovlivněné postupem digitalizace a IT vývoje.

Vývoj služeb

Studium služeb se stalo pro geografický výzkum naléhavějším úkolem úměrně tomu, jak tento sektor začal hrát stále významnější roli v ekonomice vyspělých zemí (jak z hlediska HDP, tak z hlediska zaměstnanosti). Sektor služeb nyní reprezentuje více než polovinu zaměstnaných v industrializovaných zemích.

Zastoupení služeb ve struktuře jednotlivých ekonomik souvisí se strukturálními změnami národních hospodářství. Tzv. **teorie 3 sektorů** se pokouší o konceptualizaci těchto strukturálních změn – sleduje přesuny pracovní síly a kapitálu mezi sektory v čase.

Základní tendencí současného ekonomického vývoje je klesající podíl primárního sektoru, stagnace či pokles sekundárního sektoru a průběžný růst sektoru terciárního. Na základě podílu jednotlivých sektorů lze vydělit jednotlivá průmyslová období – předindustriální, raně industriální, pozdně industriální a post-industriální.

Rozmach služeb je přímým důsledkem technologického rozvoje v průběhu průmyslové revoluce. S rostoucí složitostí výroby, s postupným oddělováním vlastnictví výrobních podniků od jejich řízení došlo ke zvýšení poptávky po obchodních a finančních službách, průzkumu trhu, pojišťovnictví, a hlavně školství/vzdělávání. V souvislosti s dalším vědeckotechnickým pokrokem neroste výrazně význam služeb co do objemu produkce, jako co do zaměstnanosti. Podle řady autorů stojí za ekonomickým růstem ve fázi tzv. nové ekonomiky právě prudký nárůst produktivity ve službách.

Faktory určující podíl terciéru na HDP země:

1. úroveň a struktura poptávky po spotřebitelských službách
2. složitost výrobního procesu
3. organizace sektoru služeb
4. ekonomická struktura dané země
5. technologická úroveň služeb

Poválečný růst terciárního sektoru byl podpořen několika vzájemně provázanými procesy:

- ▶ Vzrůstající geografická specializace, která charakterizovala průmyslovou éru měla vliv nejen na rozvoj obchodu, ale také generovala nové pracovní příležitosti a investice do služeb s obchodem spojených – doprava, komunikace, velkoobchod a distribuce. Rovněž vznikaly služby, které pomáhaly udržovat podnikům jejich specializaci – marketing, design, reklama, účetnictví (tzv. služby pro podniky).
- ▶ Trh byl nasycen masově vyráběnými (a stále levnějšími) produkty a ponechával tak spotřebitelům možnost utrácet stále rostoucí objem jejich příjmů za zábavu a různé druhy osobních spotřebitelských služeb (tzv. teorie příjmové elasticity).
- ▶ Nasycenost trhu v průmyslových odvětvích nutila firmy hledat cesty, jak zlevnit výrobu. Jedna z cest byl široký výzkum a vývoj (R&D = research & development) a související růst služeb v tomto oboru.
- ▶ Velký počet pracovních míst byl vytvořen ve veřejném sektoru v souvislosti s tím, jak vlády nabíraly odpovědnost za sociální stabilitu a vyrovnaný socio-ekonomický rozvoj.

Například ve Velké Británii vzrostla zaměstnanost ve službách mezi lety 1946 a 1990 o 75 %. Ne všechny typy služeb však zaznamenávaly stejně rychlý růst – nejméně razantně rostly spotřebitelské služby a maloobchod, nejrychleji pak služby pro podniky a veřejné služby.

Vývoj služeb v ČR

Sektor služeb byl v ČR před rokem 1989 značně zanedbáván. Jeho růst v 90. letech byl proto extrémně rychlý – již v roce 1991 se stal dominantním sektorem dle HDP, v roce 1994 pak dle zaměstnanosti. Částečně tak přispěl k tlumení nezaměstnanosti zapříčiněné především transformací zemědělské a průmyslové výroby.

Na počáteční dynamice služeb v ranných obdobích transformace měly největší podíl zejména sociální služby (školství a zdravotnictví), služby pro podniky, doprava a ostatní komerční služby stagnovaly. V dalších letech se však do popředí dostaly růstové podnikatelské služby (bankovníctví, pojišťovnictví, nemovitosti, apod.).

V souvislosti s post-industriální ekonomikou se diskutuje o tzv. **deindustrializaci**. Koncept deindustrializace je spojen se především se sektorovým přístupem ke zkoumání ekonomických procesů, ve kterém je průmysl chápán buď jako sektor zahrnující těžební a zpracovatelský průmysl, výrobu elektřiny, plynu a vody, a stavebnictví, nebo jen zpracovatelský průmysl – v obou případech lze sledovat v evropském prostředí celkový pokles v ukazatelích průmyslové produkce i zaměstnanosti. Deindustrializací tedy rozumíme pokles (zpracovatelského) průmyslu a současný vzestup sektoru služeb, který je u řady měst nezpochybnitelný co se týče ukazatelů zaměstnanosti (méně přesvědčivé však už jsou např. sektorové ukazatele HDP). Zatímco v případě vyspělých zemí dáváme deindustrializaci do souvislosti s rychlým růstem ekonomiky, v případě tranzitních ekonomik hovoříme často o „pseudodeindustrializaci“ spojené spíše problémovou restrukturalizací průmyslové výroby; to však nic nemění na prokazatelném růstu a diverzifikaci sektoru služeb. Deindustrializační procesy lze chápat jako procesy reindustrializace, tj. hluboké změny ve struktuře průmyslu, nahrazení původních průmyslových výrob efektivnějšími a intenzivnějšími technologiemi, to vše doprovázeno poklesem zaměstnanosti v průmyslu.

V souvislosti s naznačenými trendy (rostoucí komplexnost průmyslové výroby, smazávání rozdílů mezi průmyslovým výrobkem a službou) lze studovat i tzv. **externalizaci či internalizaci služeb**. Externalizací rozumíme vyvazování služeb z kategorie průmyslové výroby. V rámci privatizace, restrukturalizace, či z důvodu snižování nákladů dochází často k rozštěpení firem na několik subjektů, z nichž ne každý je nadále vykazován v sekundě. Řada průmyslových firem se v současnosti orientuje pouze na jádrové aktivity a ostatní služby nakupuje (účetnictví, správu výpočetní techniky, úklid, ostrahu). Takto došlo ze statistického úhlu pohledu k přesunu nezanedbatelného počtu zaměstnanců dříve sledovaných jako zaměstnaní v průmyslu do kategorie zaměstnaných ve službách (*s ukazateli zaměstnanosti jako podklady pro hodnocení intenzity deindustrializačního procesu je proto třeba pracovat obezřetně*).

Internalizací pak řada autorů nazývá do jisté míry opačný proces - tzv. terciarizaci výroby, tj. rostoucí podíl pracovníků vykazovaných ve výrobě, kteří však nejsou bezprostředně spojení s výrobním procesem (výzkum, management, marketing, plánování). Odhad podílu zaměstnaných v rámci internalizovaných služeb se pohybuje okolo 30 % z celkového počtu pracovníků ve výrobě.

Stále platí, že průmyslová výroba je jednou z nejvýznamnějších stran poptávajících služby. Tuto poptávku lze dokumentovat rostoucím podílem výdajů na služby v konečné ceně průmyslových produktů v řadě vyspělých zemí (*mezi lety 1975 a 1981 stouply podíly nákladů na různé typy podnikových služeb ze 13,7 % na 16 % v Itálii, z 7,7 % na 10 % ve Velké Británii, či z 12,8 % na 14 % v Německu*).

Stále rostoucí význam služeb v ekonomice má samozřejmě nezanedbatelné prostorové dopady. Slábne význam odvětví závislých na přírodních podmínkách, mění se role fyzické vzdálenosti, ekonomické aktivity se koncentrují zcela odlišným způsobem.

Intenzivní jsou stále debaty ohledně ekonomického významu služeb. Diskutuje se, zda a jak moc jsou služby závislé na průmyslové výrobě (zpracovatelském průmyslu) a o obrovských rozdílech v produktivitě u jednotlivých typů služeb.

Klasifikace služeb

Služby jsou pojímány jako terciární sektor (services/terciary industries). Kategorie služeb je většinou dále dělena na tři subkategorie:

1. **terciární aktivity** - sem patří podle většiny autorů nejzákladnější obchodní a osobní služby spojené se směnnou ekonomikou (např. maloobchod, pohostinství, ubytování, doprava či komunikace);
2. termín **kvartérní aktivity** odkazuje na činnosti vázané na sběr, uchovávání, vyhledávání a rozšiřování informací či kapitálu/financí (např. pojišťovnictví, administrativa, peněžnictví, právní služby, apod.). Lidé zaměstnaní v kvartérním sektoru samozřejmě vykazují většinou vyšší vzdělanostní úroveň nežli zaměstnanci v rámci terciárních aktivit;
3. **Kvintér** představuje aktivity spojené s rozhodováním (decision making sphere), interpretace myšlenek a informací, stejně jako inovace (tedy výzkum a vývoj, vysoký management).

Služby lze také dělit na spotřební/spotřebitelské služby, tržní/obchodní služby (business) a veřejné služby. Spotřebitelské služby pak na maloobchod a osobní služby (zdraví, vzdělávání, hygiena). Tržní služby lze rozdělit na tzv. výrobní služby (producer services) a dopravní a komunikační.

Výrobní služby (producer services, služby pro podniky) – jde o služby určené především firmám či úřadům, než přímo individuálním spotřebitelům. Výrobní služby jsou vázány na ostatní aktivity, výrobní či nevýrobní (banky, reklamní a marketingové agentury, právnícké kanceláře, apod). Jejich produktem jsou tzv. intermediální výstupy, tj. výstupy, které pak nějaký další subjekt využije k produkci finálního produktu/služby (proto se také někdy nazývají intermediate services). Producer services nemusejí být nutně lokalizovány ve stejném místě jako jejich odběratelé. Často jsou jen částečně závislé na ekonomické úrovni regionu či města, ve kterém se nacházejí. Stávají se stále významnějším předmětem studia ekonomické geografie.

Spotřebitelské služby jsou primárně orientovány na koncového individuálního zákazníka, spotřebitele. Tato oblast zahrnuje celou řadu často odlišných aktivit. Z tohoto důvodu více než geografii spotřebitelských služeb, narazíme spíše na jednotlivé subdisciplíny – geografii obchodu, geografii cestovního ruchu. Subdisciplíny zabývající se vývojem spotřebních preferencí obyvatel a souvisejícími změnami prostorových vzorců.

Velmi často je ovšem obtížné odlišit od sebe spotřebitelské a výrobní služby – např. bankovní domy poskytují služby jak individuálním klientům, tak podnikovým zákazníkům.

Mezi další známá členění patří tzv. Browning – Singelmannova typologie rozlišující distributivní služby, výrobní služby, sociální služby a osobní služby.

Služby lze dělit i podle toho, zda dochází:

- k transformaci fyzického stavu věcí (hlavně doprava, údržba, maloobchod);
- k transformaci stavu osob – tzv. humánně orientované služby (vzdělání, zdravotní péče, personální služby, ubytování a pohostinství);
- k transformaci informací (1. distribuce standardizovaných dat ve velkém měřítku – např. média, 2. distribuce velkých objemů nestandardizovaných informací různým příjemcům – např. telekomunikace, 3. znalostní služby zabývající se specializovanými informacemi – např. marketing, konzultace, věda a výzkum).

Francouzský geograf Antoine Bailly navrhuje a v analýzách používá následující dělení služeb:

1. cirkulace – zprostředkování toků lidí, informací, komunikace a financí;
2. distribuce – poskytování služeb a výrobků přímo koncovému uživateli;
3. regulace – zajišťování hladkého fungování výrobního systému (údržba, vývoj, apod).

Specifickou klasifikaci služeb nabízí anglický geograf Miles, který modifikuje výše uvedené kategorizace úrovněmi státních, spotřebitelských, smíšených a výrobních služeb – viz tab. 1:

tržní typ	produkční typ		
	fyzické služby	osobní služby	informační služby
státní		sociální zdravotní péče vzdělávání	vláda vysílání
spotřební	služby pro domácnosti stravovací maloobchod	kadeřnictví, apod.	zábava (kina, apod.)
smíšený	pošty hotely		nemovitosti telekomunikace bankovníctví pojišťovnictví právní služby
výrobní (pro podniky)	velkoobchod logistika		architektura účetnictví

klasifikace služeb – OKEČ

V OKEČ se můžeme setkat s následujícím členěním služeb:

Oddíly 50, 51, 52 - obchod

Obchodní činnosti se diferencují na velkoobchodní, tzn. nákup a prodej zboží určeného pro další prodej nebo k dalšímu zpracování, a na maloobchodní, které zajišťují především prodej zboží přímému spotřebiteli.

V oddíle 52 jsou rovněž zahrnuty opravy výrobků pro osobní potřebu a převážně pro domácnost. Výraz „převážně pro domácnost“ znamená, že se výrobky stejného typu používají *převážně, ale ne pouze* v domácnosti.

Maloobchod je tříděn především podle typu prodeje.

Oddíl 55 zahrnuje různé možnosti krátkodobého ubytování a stravování.

Oddíly 60, 61, 62, 63 zahrnují osobní a nákladní dopravu. Z pomocných činností se do oddílu 63 přiřazuje především skladování a manipulace s nákladem. V činnostech cestovních kanceláří a agentur se považuje za dominantní zprostředkování dopravy, tudíž je tato činnost začleněna do kategorie, ve které je klasifikována doprava.

Oddíl 64 zahrnuje činnosti poštovní a telekomunikační.

Činnosti poštovní (skupina 64.1) zahrnují především sběr, dopravu a dodávání poštovních zásilek včetně periodického tisku, a to jak státní tak soukromé služby.

Činnosti telekomunikační (skupina 64.2) zahrnují přenášení zvuku, obrazu, údajů nebo jiných informací telefonním, telegrafním nebo telexovým spojením.

Oddíly 65, 66, 67 zahrnují získávání, přerozdělování nebo zprostředkování finančních zdrojů včetně pojišťovnictví.

Oddíl 70 zahrnuje pronájem, prodej, koupi včetně zprostředkování a správu vlastních i pronajatých nemovitostí. Patří sem též prodej pozemků.

Oddíl 71 zahrnuje pronájem strojů a zařízení (bez obsluhujících pracovníků) jednotlivcům i organizacím.

Oddíl 72 zahrnuje tvorbu softwaru, zpracování dat, poradenské a jiné služby v oblasti výpočetní techniky a opravy a údržbu kancelářských strojů a počítačů.

Oddíl 73 – výzkum a vývoj – zahrnuje základní a aplikovaný výzkum a vývoj, čerpající z výzkumu nebo z praxe, směřující k výrobě nových materiálů či výrobků a zkvalitňující existující stav výroby.

Oddíl 74 – ostatní podnikatelské činnosti – zahrnuje různé činnosti přispívající k rozvoji podnikání a obchodu, vykonávané jak pro ekonomické subjekty, tak pro jednotlivé osoby. Jsou to např. právní, účetní a auditorské činnosti, poradenství v oblasti podnikání, průzkum trhu a veřejného mínění, architektonické a inženýrské činnosti (včetně projektování), reklamní činnosti, zprostředkování (nábor) pracovních sil, pátrací a ochranné činnosti.

Oddíl 75 – veřejná správa a obrana; povinné sociální zabezpečení – zahrnuje činnosti ústředních orgánů, zastupitelstev, celnic, obecních úřadů apod. na různých úrovních, které zajišťují řízení a provoz daňových soustav, statistických služeb, zdravotnictví, vzdělávání, soudnictví, sociální zabezpečení, kulturní služby, vojenskou a civilní obranu apod.

Oddíl 80 zahrnuje státní i soukromé vzdělávání všech typů, směřující převážně k přípravě pro zaměstnání. Je zde zahrnuta i předškolní příprava, pokud se nejedná o týdenní mateřské školy, kde převládá složka sociální (oddíl 85).

Oddíl 85 zahrnuje ústavní i ambulantní péči o zdraví obyvatelstva včetně hygienického dozoru, kosmetických služeb prováděných zdravotnickými zařízeními, a přírodního léčitelství (skupina 85.1). Do oddílu 85 patří i veterinární činnosti (skupina 85.2).

Sociální péče (skupina 85.3) je orientována na poskytování sociální pomoci dětem, starým lidem a osobám s určitými omezeními ve schopnostech se o sebe postarat.

Oddíl 90 zahrnuje sběr a odstraňování pevných odpadů včetně jejich likvidace, odvod a čištění odpadních vod, údržbu kanalizační sítě, ulic, silnic, sanační a podobné činnosti.

Oddíl 91 zahrnuje činnosti členských organizací různého zaměření.

Oddíl 92 soustřeďuje umělecké a kulturní činnosti, které se podílejí na rozvoji znalostí a kulturní

úrovně lidí (nejsou však zaměřeny na výkon povolání), a další činnosti zábavního, sportovního a rekreačního charakteru.

Oddíly 93, 95 soustřeďují činnosti převážně osobního charakteru (praní a čištění oděvů, kadeřnické a kosmetické služby apod.).

Toto členění je ve shodě s klasifikací NACE (Nomenclature des Activities dans les Communautés Europeennes)

Související literatura

- DANIELS, P.W., ed. (1991): Services and Metropolitan Development. London, Routledge, 331 s.
- JOHNSTON, R.J., GREGORY, D., PRATT, G., WATTS, M., eds. (2000): The Dictionary of Human Geography. Oxford, Blackwell.
- NAGLE, A., SPENCER, K. (1996): A Geography of the European Union. Oxford University Press, s. 88 – 98.
- HOLUB, A. (2000): Změny ve vývoji odvětvové makrostruktury HDP a zaměstnanosti. ICRE, Working Paper no. 7, 40 s.